

HACI HALİL PAŞA MEDRESESİ

Merzifon'un Gümüş kasabasında XV. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olan ve erken dönem Osmanlı mimarisinde Selçuklu medrese geleneğini yaşatan bir yapı.

Amasya ilinin Merzifon ilçesine bağlı Gümüş kasabasında yer alan ve "Haliliye Medresesi" olarak da anılan bu eser 816-818(1413-1415) arasında Beylerbeyi Hacı Halil Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Amasya'nın Kutlubeyzadeler ailesinden Kadı Ahmed'in oğlu olan Halil Paşa'nın 806(1403-04) yılında Çelebi Sultan Mehmed tarafından, kasabaya adını veren gümüş madeninin eminliğine tayin edildiği, medreseyi yaptırmaya başladığı 816(1413) yılında da beylerbeyi pâyesini aldığı bilinmektedir. Hacı Halil Paşa'nın medresesi için düzenlediği vakfiyenin aslı günümüze intikal etmemiş, ancak Şaban 1072(Mart-Nisan 1662) tarihli bir mahkeme ilâmında, medresenin giderleri için Gümüş ve İskilip civarında birtakım arazilerin vakfedildiği belirtilmiştir. Tesbit edilemeyen bir tarihte, muhtemelen bir deprem sonucunda medresenin avlusunu örten kubbe çökmüş, avlu ahşap direkli revaklar ile kuşatılmıştır. Revakların mimari özellikleri bu tadilatın XVIII. yüzyıldan geriye gidemeyeceğini kanıtlamaktadır. Osmanlı döneminin sonlarında, asıl fonksiyonunu kaybederek tekke gibi kullanıldığı anlaşılan medresenin avlusunda, Cumhuriyet döneminde bu yapıda ikamet ettiği ve irşad faaliyetlerini yürüttüğü bilinen, "Garip Hâfız" lakaplı Erzurumlu Gülzade Şeyh İbrahim Hakkı (Gül) Efendi'nin(1903-1976) kabri bulunmaktadır. Günümüzde onarıma muhtaç durumda bulunan medrese daha ziyade bir ziyaretgâh niteliği arz etmektedir.

Kareye yakın dikdörtgen bir alanı (yaklaşık 25 x 21 m.) kaplayan medrese, Türk İslâm mimarisinde "kapalı avlulu medreseler" ya da "kubbeli medreseler" olarak adlandırılan eğitim yapılarından. Medrese, ortasındaki kare planlı (12.60 x 12.60 m.) ve kubbeli avlunun merkezinde dik açı ile kesişen iki eksene göre simetrik biçimde tasarlanmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan eksenin doğu ucuna dikdörtgen planlı giriş eyvanı, batı ucuna kare planlı ve kubbeli yazlık ders-hane eyvanı, kuzey-güney ekseninin uçlarına ise, birinin kışlık ders-hane, diğerinin müderris odası olmaları muhtemel, avluya kapalı, kare planlı ve kubbeli iki birim karşılıklı olarak yerleştirilmiş, iki eyvan ile söz konusu iki birim arasında kalan (L) biçimindeki dört kanda, üçerden toplam oniki adet kare planlı (3 x 3 m.) ve kubbeli öğrenci odası konmuştur. Dershane eyvanı ile kuzey ve güneyde yer alan

iki kapalı mekân aynı boyutlarda olup (4.25 x 4.25 m.) yapının cephe-
lerinden 1 m. kadar çıkıntı teşkil etmekte, böylece medresenin planın-
da gözlenen ve dört eyvanlı Selçuklu medreselerinden türetilmiş olan
şema cephelere de yansıtılmış olmaktadır.

Medrese girişinin bulunduğu doğu cephesi ile batı cephesi tuğla
kasetli moloz taşlar ile, kuzey ve güney cepheleri seyrek tuğla hatıl-
lı moloz taşlar ile örülmüştür. Yapının köşelerinde, girişte ve çıkın-
tıların eksenlerinde yer alan kitabeli pencerelerde almaşık örgüden
kesme taş örgüye geçilmekte, avluya bakan cephelerde ise iri bloklar
halinde kesilen kum taşının tercih edilmiş olduğu gözlenmektedir.
Avluyu ve avlunun çevresindeki mekânları örten kubbeler tuğla örgülü-
dür.

Doğu cephesinin ekseninde bulunan basık kemerli giriş, bir tane-
si kapının kemerine ve sövelerine teğet olan, iki adet dikdörtgen gö-
çertme ile çerçevelenmiş, kemerin üzerine, medresenin Hacı Halil Paşa
tarafından 816(1413) yılında yaptırıldığını belgeleyen Arapça mensur
bir kitabe yerleştirilmiş, ayrıca sövelere de, baniye matuf hayır dua-
lar içeren Türkçe mısralar konmuştur. Gerek yer yer kırık olduğu için
bütünüyle okunamayan bu kitabelerde gerekse de medresede teşhis edilen
diğer kitabelerde, yapının mimarisi gibi henüz Selçuklu etkisinden
kurtulamamış, oldukça bozuk bir sülüsün kullanılması dikkat çekicidir.
Diğer taraftan kitabelerde, mensur ve manzum olarak Türkçe'ye yer ve-
rilmiş olması, XV. yüzyıl başları için istisnaî ve şaşırtıcı bir du-
rumdur.

Kuzey, batı ve doğu cephelerindeki çıkıntıların ortalarında yer
alan dikdörtgen pencereler kaval silmeli dikdörtgen çerçeveler içine
alınmış ve sivri hafifletme kemerleri ile taçlandırılmıştır. Boyutla-
rı ve tasarımları ile birbirlerinin eşi olan her üç pencere de kitabe-
ler ile donatılmış, batıdaki pencerede kemerin kilit taşı bir palmet
ile, güneydekininki ise küçük bir kabara ile süslenmiştir. Muhtemelen
medrese ile çağdaş olan ahşap parmaklıkların görüldüğü kuzey pencere-
sinin kemer aynasında yer alan Türkçe mensur kitabede inşaatın 818
(1415) yılında bitirildiği belirtilmekte, banının adı "Hacı Paşa" ola-
rak zikredilmekte, ayrıca yapının inşaatında, adları açıklanmayan bir
kadı ile bir mimarın hizmet ettiği ifade edilmektedir. Söve başlığın-
da da Hacı Halil Paşa'ya hayır dualar içeren iki mısraya yer verilmiş-
tir. Söve başlığı yenilenmiş olan batı penceresinin kemer aynasındaki
harap kitabe, baniye ilişkin Arapça bir duayı içerir. Güney cephesin-
deki pencerenin kemer aynası ile söve başlığında da yine Halil Paşa'-
ya hayırlar dileyen Türkçe mısralar bulunmaktadır.

Girişi izleyen eyvan, sivri kemerli bir nişin içine alınmış olan bir basık kemer ile avluya açılır. Avluya girildiğinde sağda (kuzeyde) bulunan büyük odanın dikdörtgen açıklıklı kapısı, kaval silmelerin meydana getirdiği iki dikdörtgen çerçeve içine alınmış, sivri bir hafifletme kemeri ile donatılmış ve tuğla örgülü yüksek bir sivri kemer ile taçlandırılmıştır. Tuğla kemerin aynasında, sepet örgüsü şeklinde düzenlenmiş tuğlalar ile bunların arasındaki kareleri dolduran küçük kesme taşların oluşturduğu ilginç bir doku dikkati çeker. Hafifletme kemerinin aynasında ve söve başlığında Arapça dualar okunabilmektedir. Avlunun solunda (güneyinde) yer alan büyük odanın kapısı da bu kapı ile aynı biçimde tasarlanmış, ancak burada yalnızca kemer aynasında bir hadis metnine yer verilmiş, söve başlığı, kırık çizgilerin sınırlandırdığı kaz ayağı motifleri ile bezenmiştir. Batıdaki dersane eyvanının avluya açılan sivri kemeri testere dişi biçiminde bir silme ile zenginleştirilmiştir.

Ocaklar ile donatılmış olan öğrenci odaları, sonradan genişletildikleri anlaşılan, dikdörtgen açıklıklı birer mazgal pencereden çok az ışık almaktadır. Dersane eyvanına komşu olan iki oda dışında, diğerlerinin avluya açılan kapıları dikdörtgen olup basit ahşap pervazlar ile çerçevelenmiştir. Eyvana komşu olanların kapıları ise geçmeli taşlar ile örülmüş basık kemerlere sahiptir. Kapıyı kuşatan dikdörtgen silme çerçeveler ile bu kemerler arasında, içleri, üç yönde gelişen çizgilerin kestiği altıgenler ile dolgulanmış dikdörtgen bezeme panoları yer almaktadır.

Avluyu örten ve günümüze ulaşamamış olan kubbenin 12.50 m. çapında olduğu anlaşılmaktadır. Kubeye geçişi sağlayan tromplar ise muhdam revağın arkasında görülebilir. Üçgen biçiminde küçük taş konsollara oturan tuğla sivri kemerlere sahip olan bu trompların içleri, tuğla üzerine alçı uygulanması ile oluşturulan farklı dolgular ile zenginleştirilmiştir. Güneydoğu ve kuzeydoğu köşelerinde bulunanlarda iki sıra halinde düzenlenmiş prizmatik üçgenler görülür. Kuzeybatı trompunda bir sıra prizmatik üçgenden sonra bir baklava kuşağı uzanmakta, güneybatıdaki ise yine bir sıra prizmatik üçgeni, trompun merkezinden dağılan prizmatik ışınlar izlemektedir. Günümüzde avluyu kuşatan revak, her yönde üçer tane olmak üzere toplam oniki adet sivri kemerden oluşur. Ahşap tavan ile örtülü revak, basit kare tablaları olan, daire kesitli ahşap direklere oturmakta ve kısa bir saçak ile son bulmaktadır.

Hacı Halil Paşa Medresesi, Bursa'da 740(1339) civarına tarihlenen Lala Şahin Paşa Medresesi ile birlikte, kökeni Horasan yöresinin kadim

ev tasarımına dayanan ve Türk İslâm mimarisinde Osmanlı dönemine kadar yaygın biçimde kullanılmış olan, kapalı avlulu ve dört eyvanlı medrese şemasının, Osmanlı mimarisinde tesbit edilebilen iki örneğinden birini oluşturur. Osmanlı mimari geleneği başından beri, Anadolu Selçuklu döneminde en başarılı örneklerine tanık olunan bu medrese şemasına pek itibar etmemiş, muhtemelen avluyu genişleterek çevresine daha fazla öğrenci odası yerleştirmeye imkân tanıdığı için, tercihini açık avlulu ve revaklı medreseden yana kullanmıştır. Bu bakımdan Hacı Halil Paşa Medresesi, Selçuklu geleneğinin, Osmanlı mimarisinin henüz olgunlaşma sürecini tamamlamamış olduğu ve hâlâ birtakım arayışlar içinde bulunduğu erken dönemi içindeki bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Söz konusu medresenin bazı plan özelliklerini yakındaki Merzifon kentinde, Çelebi Sultan Mehmed'in aynı yıllarda (1414-1417) Mimar Ebûbekir ibn Muhammed Hamzatü'l-Müşeymeş'e yaptırdığı medresede de görmek mümkündür. Her ne kadar bu yapıda artık kubbeli avlu yerini açık avluya terk etmiş ise de, Hacı Halil Paşa Medresesi'nin de aynı ekole bağlı bir mimar tarafından tasarlanmış olması ihtimal dahilindedir. Bu arada Hacı Halil Paşa Medresesi'nin ufak boyutlu, süslemesiz ve gösterişsiz girişi, tasarımına egemen olan Selçuklu geleneği ile çelişmekte, esasen yapının dış cephelerinden çok avlu cephelerine özen gösterilmesi şaşırtıcı olmaktadır. Diğer taraftan, Menteşeoğulları'nın önemli mimari eserlerinden Söke'nin Balat köyündeki 1404 tarihli İlyas Bey Camii'nde görülen kaz ayağı motifleri ve çizgilerin kestiği altıgenler ile dolgulu dikdörtgen bezeme panolarının ca yıl kadar sonra hemen aynen Hacı Halil Paşa Medresesi'nde kullanılmış olmaları, bir tesadüften veya etkileşimden öteye aynı taşçı ustalarının her iki yapıda da çalışmış olabileceklerini düşündürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA:

- 1) Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, sadeleştirenler: A. Yılmaz H. Akkuş, Ankara 1986, I, 292;
- 2) E.H. Ayverdi, Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, II, İstanbul 1972, 171-178;
- 3) Türkiye'de Vakıf Eserler ve Eski Abideler, Vakıflar Genel Müdürlüğü, I, Ankara 1972, 291-293;
- 4) M. Sözen, Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul 1975,

5) Y.Demiriz,Osmanlı Mimarisinde Süsleme,I,Erken Devir(1300-1453),
İstanbul 1979,566-569;

6) Oktay Aslanapa,Türk Sanatı,İstanbul 1984,238;

7) ay.yaz.,Osmanlı Devri Mimarîsi,İstanbul 1986,33.

M.Baha TANMAN
15.2.1996